

WWW.FILOZOFICZNE.PL
STUDIUM PRZYPADKU

„Ateizm niejedno ma imię”

Prof. ucz. dr hab. Maciej Bała

Ateizm oznacza stanowisko negujące istnienie Boga, ale występuje on w bardzo różnych postaciach¹. Ateizm jako poważniejszy nurt intelektualny pojawił się dopiero w czasach nowożytnych. Nawet jeśli w starożytności terminem ateizmu określano ludzi, którzy odmawiali posłuszeństwa religii uznanej przez państwo, jak np. miało to miejsce w przypadku Sokratesa, jak również – paradoksalnie – pierwszych chrześcijan, to postawa ateistyczna, w dzisiejszym tego słowa rozumieniu, należała do rzadkości (do wyjątków należał np. Teodor z Cyreny).

Na pojawienie się ateizmu w czasach nowożytnych miał z pewnością wpływ rozwijający się sceptycyzm (np. M.E. de Montaigne) oraz empiryzm. Oba te nurty, kwestionując poznanie metafizyczne, a zwłaszcza zasadę przyczynowości (D. Hume'a), przyczyniły się do odrzucenia dotychczasowych dowodów na istnienie Boga. Rodząca się w XVIII w. myśl oświecenia, podkreślając autonomię człowieka, konieczność uwolnienia się człowieka od zniewalających go autorytetów, kształtowała skrajny krytycyzm w stosunku do religii i kwestii istnienia Absolutu. Również przełomowa myśl I. Kanta, która wskazała na granice ludzkiego poznania i na niemożliwość dotarcia rozumem teoretycznym do Boga – co w konsekwencji doprowadziło do przeniesienia problematyki istnienia Boga na płaszczyznę praktyczną – otworzyła szerokie pole dla agnostycyzmu. Istnienie lub nieistnienie Boga nie jest już problemem filozoficzno-teologicznym, lecz staje się kwestią określonej decyzji człowieka, opartej na subiektywnych przesłankach praktycznych.

Wyróżnia się najczęściej ateizm teoretyczny i praktyczny, ale nie jest to jedyny i wyczerpujący podział. Ateistyczny portal www.atheism.free.fr, który jest jednym z zasadniczych miejsc analiz francuskiej niewiary, zaproponował interesującą panoramę współczesnego ateizmu². Autorzy portalu zwracają najpierw uwagę na ateizm pozytywny, występujący także pod postacią ateizmu agnostycznego, ale wspólną ich cechą jest odrzucanie, z różną siłą, tezy o istnieniu Boga – od „wiem, że Bóg nie istnieje”, do „nie wiem czy Bóg istnieje”. Wspomnieć należy ateizm antyklerykalny, w którym odrzucenie tej samej tezy połączone jest z różnymi rodzajami działań wymierzonych w kler, jak też ateizm antyreligijny, którego działania wymierzone są w każdy rodzaj religii.

POPULARYZACJA FILOZOFII I JEJ ZNACZENIA DLA SPOŁECZEŃSTWA.
PROGRAM MINISTERSTWA EDUKACJI I NAUKI -
SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ NAUKI.

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

¹ Problematyka ateizmu jest szeroko opracowana, o czym świadczy bogata literatura, dostępna również w języku polskim, zob. np. R. Coffy, *Bóg niewierzących*, tłum. Paris 1968; H. de Lubac, *Ateizm i sens człowieka*, tłum. Paryż 1969; E. Gilson, *Bóg i ateizm*, tłum. Kraków 1996; M. Neusch, *U źródeł współczesnego ateizmu. Sto lat dyskusji na temat Boga*, tłum. Paryż 1980, J. Sochoń, *Ateizm*, Warszawa; H. Eilstein *Szkice ateistyczne*, Koszalin 2000,

² Do tego źródła odwołuje się także S. Kruczyńska, *Zrozumieć niewiarę*, Gdańsk 2011, która w swojej publikacji analizuje francuską niewiarę z okresu nowożytnego.

WWW.FILOZOFICZNE.PL

STUDIUM PRZYPADKU

Kolejny wymieniony rodzaj ateizmu to ateizm triumfujący, który odrzucając Boga, przebóstwia człowieka. Człowiek zajmuje miejsce Boga, do takiego rozumienia niewiary nawiązuje myśliciele odwołujący się chociażby do poglądów F. Nietzschego. Ateizm dogmatyczny kategorycznie stwierdza nieistnienie Boga i odrzuca możliwość dyskusji o tej kwestii, jest to przykład postawy fundamentalistycznej, która nie musi występować tylko i wyłącznie w stanowiskach religijnych. Ateizm ideologiczny, np. typu marksistowskiego), dąży do zastąpienia religii wiarą w przebudowę doczesnego świata. Interesujące jest występowanie ateizmu nihilistycznego, ten rodzaj postawy względem istnienia Boga, nie tylko neguje jego istnienie, ale podważa istnienie jakichkolwiek wartości o charakterze absolutnym, konsekwencją jest stwierdzenie, że nasze życie jest po prostu absurdem. Przeciwnością do ateizmu nihilistycznego jest ateizm wierny, także podważa tezę o istnieniu Boga, ale uważa, że warto promować wierność tradycji judeo-chrześcijańskiej, na której oparta jest nasza kultura europejska.

Ateizm humanistyczny, zwany częściej humanizmem ateistycznym, zmierzają nie tyle do negowania istnienia Boga, ile do promowania wolności oraz godności ludzkiej. Ateizm logiczny, z kolei za główny cel swoich analiz stawia wskazanie na niemożność niesprzecznego opisu Boga. Dla kolejne przykłady współczesnego ateizmu odwołuje się w swoich twierdzeniach do nauk eksperymentalnych, i tak, ateizm metafizyczny, uznaje, że kwestia istnienia Boga musi pozostać niezbadana, i jak na razie nie ma naukowych dowodów na istnienie Boga, a ateizm metodologiczny, idący za Laplace'em w twierdzeniu, że Bóg jest niepotrzebną hipotezą, to właśnie nauka powinna rozstrzygnąć o jego istnieniu lub nieistnieniu. Występuje on także pod nazwą ateizmu naukowego, definiowanego jako stanowisko przyjmowania jedynie takich poglądów, które mają jakieś naukowe uwiarygodnienie,

Proponowane jest także wyróżnienie ateizmu wrodzonego, który odwołuje się do tezy, że każdy wiarę religijną przyjmuje dopiero poprzez inicjacje w konkretną tradycję wyznaniową. Rodzimy się ateistami, a ludźmi religijnymi stajemy się poprzez proces wychowania. Można też mówić o ateizmie negatywnym, który głoszone przez siebie twierdzenia formułuje tylko i wyłącznie w opozycji do istniejących przekonań religijnych. Ateizm wyniosły, kolejna wyróżniona niewiara, właściwy tzw. ateizm neofitów, polega na ekspozowaniu uniesienia i dumy z powodu wyzwolenia się z nakładanych przez religię ograniczeń i odzyskania wolności do samostanowienia. Pewnym zaprzeczeniem takiego ateizmu jest ateizm pasywny, który jest tożsamy z pewnym rodzajem apateizmu czy całkowitą obojętnością religijną. Ateizm filozoficzny to nic innego jak poglądy wygłaszane przez takich filozofów, jak Bayle, Feuerbach, Nietzsche czy Sartre.

POPULARYZACJA FILOZOFII I JEJ ZNACZENIA DLA SPOŁECZEŃSTWA.
PROGRAM MINISTERSTWA EDUKACJI I NAUKI -
SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ NAUKI.

WWW.FILOZOFICZNE.PL

STUDIUM PRZYPADKU

Ateizm praktykujący, nawiązujący do koncepcji B. Weltego o bezistocie religii, polega na tym, że przyjmuje się jako życiową zasadę „nie wierzę w Boga, ale pewne praktyki religijne sprawiają mi przyjemność”, niestety jest to bardzo funkcjonalne podejście do fenomenu religii. Kolejne przykłady to ateizm praktyczny, według którego żyje tak, jakby Boga nie było; ateizm semantyczny, uznający, że pojęcie Boga jest pozbawione sensu, czy wreszcie ateizm spokojny, czyli epikurejski, dla którego najważniejsze jest życie dążące do przyjemności zarówno duchowej, jak i fizycznej, bez stawiania tak „nieprzyjemnych” pytań jak pytanie o istnienie Boga czy życia pozagrobowego. Ostatni zaproponowany ateizm to ateizm wirtualny, sprowadzający Boga do natury, to jakiś nieznan na dzień dzisiejszy fenomen wewnątrzświatowy tłumaczy zaistnienie wszechświata i nie ma konieczności odwoływania się do przyczyn czy racji transcendentnych.

Oczywiście nie jest to jedyny i wyczerpujący podział współczesnego ateizmu, ale w pewnym stopniu oddaje on całą złożoność współczesnej negacji Boga, zarówno na płaszczyźnie teoretycznej, jak i praktycznej. Jakie są przyczyny współczesnego ateizmu? Czy można mówić wręcz o nowym ateizmie? Ateizm współczesny, nowy, związany jest przede wszystkim z nowym kontekstem, w jakim przyszło głosić ateistom swoje poglądy. Ów kontekst wyznacza tragedia z 11 września, zamachy w Londynie i Madrycie oraz narastający lęk przed fundamentalizmem religijnym. Nowy ateizm proponuje nową moralność, która koncentruje się tylko na doczesności, bez odwoływania się do rzeczywistości transcendentnej, co charakteryzuje obecnie większość społeczeństw sekularyzowanych. Ważnym czynnikiem stymulującym powstanie nowego ateizmu jest także postmodernistyczna kultura z jej areligijnym podejściem do sfery sacrum. Szczególnie jest to widoczne w jej krytyce instytucjonalnej i doktrynalnej formy religii. Oczywiście głównym motywem tej krytyki jest afirmacja absolutnej wolności człowieka i odrzucenie obiektywnej prawdy. I w tym kryje się jeden z wielu paradoksów obecnych w myśli postmodernistycznej, która neguje wszelkie wartości absolutne, a jednocześnie absolutyzuje wartość autonomii jednostki, tolerancji i pluralizmu. Religie jako formy instytucjonalne, głoszone przez nie zasady moralne oraz dogmatyczne wizja świata i człowieka, zdaniem postmodernistów, są źródłem zniewolenia człowieka. Takie nastawienie do religii ma swoje odbicie w kulturze ponowoczesnej, w której panuje relatywizm i indyferentyzm religijny. Religia „rozmywa się” w kulturze. Jak słusznie zauważył J. Dupré, kultura współczesna jest otwarta na religie i sferę duchową, lecz otwartość ta jest tylko horyzontalna, neguje jakakolwiek transcendencję. Kultura stała się religią i proponuje nawet pewne emocjonalne i duchowe dobrodziejstwa religii, ale nie zawiera w sobie tak radykalnych wymagań, jakie są obecne w religiach objawionych³. Współczesne krytyki religii, bardziej lub mniej, wpisuje się w ten właśnie nurt myślenia.

POPULARYZACJA FILOZOFII I JEJ ZNACZENIA DLA SPOŁECZEŃSTWA.
PROGRAM MINISTERSTWA EDUKACJI I NAUKI -
SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ NAUKI.

³ J. Dupré, *Życie i duchowe i przetrwanie chrześcijaństwa w świeckiej kulturze. Refleksje na koniec tysiąclecia*, w: *Człowiek wobec religii*, red. K. Mech, Kraków 1999, s. 66.

WWW.FILOZOFICZNE.PL
STUDIUM PRZYPADKU

Pytanie do dyskusji

1. Czy są inne rodzaje ateizmu?
2. Co jest przyczyną współczesnego ateizmu?
3. Czy ateizm oznacza amoralność, jak twierdzą niektórzy przedstawiciele teizmu?
4. Czy ateizm może być fundamentalizmem?

POPULARYZACJA FILOZOFII I JEJ ZNACZENIA DLA SPOŁECZEŃSTWA.
PROGRAM MINISTERSTWA EDUKACJI I NAUKI -
SPOŁECZNA ODPOWIEDZIALNOŚĆ NAUKI.

Ministerstwo
Edukacji i Nauki